

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

FEATURES FUNCTIONING OF THE FINANCIAL SYSTEM OF UKRAINE IN AN UNSTABLE ECONOMY

УДК 336.02

Дехтяр Н.А.к.е.н., доцент кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Сумський державний університет**Дейнека О.В.**к.е.н., доцент кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Сумський державний університет**Пігуль Н.Г.**к.е.н., доцент кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Сумський державний університет

У статті розкрито й досліджено сутність фінансової системи в умовах нестабільного економічного середовища. Доведено, що стійкість фінансової системи слід розглядати через призму внутрішніх та зовнішніх факторів її формування. Обґрунтовано доцільність здійснювати оцінку стійкості вітчизняної фінансової системи комплексно з урахуванням параметрів розвитку сфер фінансової системи. Запропоновано напрями підвищення стійкості фінансової системи України в умовах фінансової дестабілізації.

Ключові слова: фінансова система, стійкість фінансової системи, фінансові ресурси, принципи фінансової системи.

В статье раскрыто и исследовано сущность финансовой системы в условиях нестабильной экономической среды. Предложено устойчивость финансовой системы рассматривать через призму внутренних и внешних факторов ее формирования. Обосновано целесообразность осуществлять оценку устойчивости отечественной финансовой системы в комплексе с учетом параметров развития

сфер финансовой системы. Предложены направления повышения устойчивости финансовой системы Украины в условиях финансовой дестабилизации.

Ключевые слова: финансовая система, устойчивость финансовой системы, финансовые ресурсы, принципы финансовой системы.

The essence of the financial system against the backdrop of an unstable economic environment has been investigated. It has been proved that stability of the financial system should be considered in the light of internal and external factors of its formation. Expediency of the comprehensive assessment of domestic financial system stability taking into account the parameters of the financial system spheres' development has been proved. Directions aimed at improving the stability of the financial system of Ukraine against the backdrop of the financial destabilization have been suggested.

Key words: financial system, financial system stability, financial resources, financial system principles.

Постановка проблеми. В умовах нестабільної економічної ситуації одним із основних чинників забезпечення подальшого розвитку економіки України є створення дієвої фінансової системи, першочерговими завданнями якої є подолання наслідків фінансово-економічної кризи та політичної нестабільності в країні, підтримка сталого економічного розвитку та фінансової рівноваги, а також формування передумов для реалізації євроінтеграційних реформ. Слід зазначити, що від якості побудови та збалансованості фінансової системи залежить рівень забезпечення держави фінансовими ресурсами та виконання стратегічних та тактичних завдань соціально-економічного розвитку суспільства.

Тому досить актуальним є дослідження проблем стійкого функціонування фінансової системи України та забезпечення її ефективного розвитку в нестабільних умовах фінансової дестабілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади побудови та розвитку фінансової системи України представлено в наукових працях таких провідних вітчизняних авторів, як: В.Д. Базилевич, Л.О. Баластрик [1], В.Д. Василик [4], М.І. Карлін [6], Б.А. Карпінський [7], С.В. Ковальчук [5], В.П. Кудряшов [9], В.М. Опарін [10], О.Р. Романенко [12], І.В. Форкун [5], В.М. Федосов, С.І. Юрій [14] та ін.

Проте, не дивлячись на досить високий рівень та змістовний характер опрацювання даного питання, на нашу думку, поза увагою залишилася

проблема забезпечення стійкого та стабільного функціонування вітчизняної фінансової системи в умовах нестабільного економічного середовища.

Постановка завдання. Метою статті є розвиток теоретичних та практичних аспектів функціонування фінансової системи та обґрунтування основних напрямів забезпечення її стійкості в посткризовий період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування фінансової системи будь-якої країни визначається соціально-економічною моделлю та залежить від історичного розвитку, рівня демократизації суспільства, національних особливостей організації фінансових відносин і рівня централізації фінансових ресурсів держави.

Дослідження теоретичних аспектів сутності фінансової системи дозволило виділити три основні наукові підходи щодо визначення поняття даної фінансової категорії: за внутрішньою побудовою, за організаційною структурою, за фондовою ознакою.

Відповідно до першої ознаки під фінансовою системою розуміють сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних між собою сфер та ланок фінансових відносин, що опосередковують створення, розподіл і використання фондів грошових коштів, які формуються у процесі перерозподілу ВВП для задоволення суспільних потреб [2, 3, 10]. У складі фінансової системи України виокремлюють такі сфери: державні фінанси, фінанси суб'єктів господарювання, фінанси домогосподарств, міжнародні

фінанси, фінансовий ринок. Виділення зазначених складових відбувається з урахування рівнів економічної системи (мікрорівень, макрорівень, світовий та узагальнюючий рівні).

За організаційною структурою фінансову систему розглядають як сукупності фінансових органів та інститутів, які відображають систему управління фінансами [1, 2, 3, 6, 10]. Управління фінансовими потоками, порядок створення та механізм використання фондів грошових коштів, запровадження нових фінансових інструментів, розробка та реалізація фінансових технологій здійснюється відповідними фінансовими інституціями. Вони включають установи, організації та заклади, на які покладено роль фінансових посередників при виконанні функцій фінансової системи та органи державної влади, що здійснюють регулювання, контроль, моніторинг і нагляд за фінансовими операціями у фінансовій сфері.

Відповідно до фондової ознаки, фінансова система представлена сукупністю різноманітних видів фондів фінансових ресурсів суб'єктів розподільних відносин для виконання покладених на них функцій з метою задоволення економічних та соціальних потреб [4, 9]. Виділення зазначеної ознаки носить дещо дискусійний характер, оскільки організація фінансових відносин не завжди передбачає фондовий характер використання грошових коштів.

Враховуючи складність та багатогранність поняття фінансової системи взаємоузгоджуваним компонентом, що дозволяє розкрити сутність характеристики даної категорії, є система принципів її побудови. Фінансова система України функціонує на таких базових принципах, як: функціональності, цілісності, єдності та самостійності [4, 10, 14].

На нашу думку фінансову систему слід розглядати як сукупність урегульованих нормами права форм, видів та методів організації фінансових відносин і фінансових установ, за допомогою яких створюються, розподіляються й використовуються фінансові ресурси суспільства.

Головним призначенням фінансової системи є сприяння нарощенню джерел фінансових ресурсів з метою збільшення обсягу ВВП, забезпечення його ефективного використання й раціонального розподілу та перерозподілу для виконання соціально-економічних задач розвитку економіки та забезпечення її конкурентоспроможності.

На сучасному етапі фінансова система є найбільш регульованим сектором економіки і зазнає впливу не тільки економічних та соціальних, а й політичних чинників, оскільки в її стабільності зацікавлені всі суб'єкти фінансових відносин.

Основним критерієм досягнення ефективного розвитку фінансової системи є своєчасний моніторинг та оцінка стійкості її функціонування.

Стійкість фінансової системи – це здатність сфер та ланок фінансової системи за будь-яких

умов економічного розвитку країни забезпечувати необхідний і достатній обсяг фінансових ресурсів для подолання макроекономічних дисбалансів та нейтралізації наслідків кризових явищ у фінансовій сфері.

Слід зазначити, що у фундаментальних працях закордонних і вітчизняних науковців досліджуються питання аналізу та оцінювання стійкості окремих елементів фінансової системи. При цьому основна увага приділяється характеристичі стану фінансової системи під час кризових та посткризових процесів. Однак, на даний час не існує загальноприйнятого аналітичного інструментарію для проведення оцінювання рівня стійкості функціонування всієї фінансової системи. У той же час більшість дослідників, аналізуючи показники стійкості фінансової системи, зосереджують свою увагу на кількісних та якісних характеристиках функціонування лише фінансового сектору, зокрема банківської системи та фінансового ринку. За базу для визначення рівня стійкості фінансової системи ними використовується група показників, рекомендованих МВФ, а саме: економічного росту, платіжного балансу, динаміки інфляційних процесів, волатильності валютних курсів та процентних ставок, експансії кризових процесів та інші. Водночас провідні вітчизняні науковці надають перевагу лише ключовим макроекономічним індикаторам, не враховуючи при цьому істотні структурні та політичні чинники, що впливають на конкретну фінансову ситуацію в країні [5, 7].

На нашу думку, усталену систему оцінювання стійкості фінансової системи пропонуємо доповнити показниками, що характеризують розвиток її складових: реального сектору економіки, домогосподарств, державних фінансів та міжнародних фінансів, у розрізі зовнішніх та внутрішніх факторів її функціонування (табл. 1, 2).

Досліджуючи динаміку основних макроекономічних показників, слід звернути увагу на те, що з 2005 по 2008 роки спостерігалася підвищення економічної активності держави. Проте глобальна фінансово-економічна криза негативно відобразилася на соціально-економічному розвитку України в 2009 р. У посткризовий період 2010-2011 рр., хоча і спостерігалися позитивні зрушення щодо подолання наслідків кризових явищ, проте попереднього рівня економічного розвитку не було досягнуто. Окрім того, досить високим залишається рівень відкритості економіки, що свідчить про надмірну вразливість національної економіки від світових фінансових шоків.

Важливим інструментом у забезпеченні досягнення стабільного економічного зростання є рівень втручання держави в економічні процеси. Тому аналіз параметрів розвитку сфери державних фінансів виступає одним із основних аспектів у забезпеченні стійкості фінансової системи. Як

свідчать проведені розрахунки, в Україні середній рівень централізації доходів Державного бюджету у ВВП становить 23,6%, що характеризується невисоким значенням даного показника та обумовлюється делегування певної частини повноважень місцевим органам влади. Протягом досліджуваного періоду Державний бюджет України є дефіцитним та характеризується зростанням частки дефіциту державного бюджету до ВВП, особливо у період фінансової нестабільності. Такі обставини призводять до зростання обсягу внутрішнього державного боргу та його частки у ВВП. Деструктивна економічна ситуація також обумовила зниження обсягів нагромадження капіталу, оскільки значна частка державних коштів спрямовується на поточне споживання. Трансформаційні процеси, що відбулися в національній економіці,

призвели до зменшення розміру державного сектора, який в середньому за аналізований період складає 11,3%, що значно нижче, ніж в країнах з розвинутою ринковою економікою.

Доходи і заощадження домогосподарств визначають внутрішній платіжний попит і безпосередньо залежать від результатів економічної діяльності, обсягів і структури ВВП. Слід зазначити, що у розвинених економіках головною складовою ВВП є заробітна плата, питома вага якої у ВВП становить близько 65-70%. Проте в Україні, не зважаючи на підвищення темпів росту заробітної плати, частка оплати праці в структурі ВВП залишається низькою і не перевищує 50%. Погіршення економічної ситуації в країні негативно вплинуло на рівень заощаджень населення, що свідчить про відтік інвестиційних ресурсів з фінансового ринку.

Таблиця 1

Внутрішні фактори формування стійкості фінансової системи України за період 2005-2014 рр., %*

Показник	Рік										Відхилення 2014 р. до 2005 р., +/-
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Параметри макроекономічного розвитку фінансової системи країни											
Темп росту ВВП	127,9	123,3	132,5	131,5	96,3	118,5	121,6	107,0	103,3	107,7	-20,2
Індекс фізичного обсягу ВВП	102,7	107,3	107,9	102,3	85,2	104,1	105,4	100,2	100,0	93,2	-9,5
Темп росту ВВП на душу населення	128,9	124,1	133,2	132,3	96,8	119,0	120,7	108,5	104,6	102,9	-26
Темп інфляції	113,5	109,1	112,8	125,2	115,9	109,4	108	100,6	99,7	112,1	-1,4
Рівень відкритості економіки	51	48	47	51	48	52	57	55	51	66	15
Параметри розвитку сфери державних фінансів											
Рівень централізації ВВП	23,9	24,5	23,0	24,4	23,0	22,2	23,9	24,6	23,3	22,8	-1,1
Сальдо державного бюджету/ВВП	-1,8	-0,7	-1,4	-1,3	-3,9	-5,9	-1,8	-3,8	-4,4	-5,0	-3,2
Внутрішній борг/ВВП	4,3	3,1	2,5	4,7	11,5	14,4	13,3	13,5	19,5	31,2	26,9
Частка валового нагромадження капіталу у ВВП	22,7	24,8	28,2	26,4	18,4	19,2	18,8	19,5	18,2	14,0	-8,7
Частка державного сектора в економіці	12,2	14,2	16,1	9,0	9,5	9,2	10,4	9,6	9,8	10,3	-1,9
Параметри розвитку фінансів домогосподарств											
Темп росту заробітної плати	136,7	129,2	129,7	133,7	105,5	120,0	117,6	114,9	107,9	101,2	-35,5
Частка оплати праці найманих працівників у ВВП	49,1	49,4	48,8	49,0	49,4	48,2	47,8	50,5	49,9	46,8	-2,7
Темп росту заощаджень населення	146,9	96,8	108,1	108,9	154,5	201,4	76,1	151,2	78,9	73,5	-73,4
Параметри розвитку фінансів суб'єктів господарювання											
Темп росту промислового виробництва	116,9	117,7	130,0	127,9	88,0	132,1	124,8	83,0	95,7	89,3	-27,6
Темпи росту чистого прибутку	149,1	112,5	181,8	0,0	0,0	100,0	487,5	0,0	0,0	0,0	-149,1
Темпи росту вартості оборотних активів	113,6	128,4	130,8	141,4	113,7	117,7	115,9	113,0	105,1	91,9	-21,7
Темпи росту вартості необоротних активів	111,8	122,9	130,5	153,8	123,9	170,3	111,3	123,7	113,7	132,2	20,4
Параметри розвитку сфери фінансових посередників											
Активи банків/ВВП	41,6	52,8	70,6	79,7	49,4	84,8	79,0	79,3	87,8	84,1	42,5
Капіталізація фондового ринку/ВВП	33,3	41,0	78,3	19,1	15,9	23,5	9,6	19,7	23,73	н/д	-
Обсяг золотовалютних резервів/ВВП	22,2	20,7	22,8	25,6	23,4	25,6	19,7	14,1	11,2	5,8	-16,4
Показник проникнення страхування	3,1	2,6	2,5	2,5	2,2	2,1	1,7	1,4	1,9	1,7	-1,4
Додана вартість створена фінансовим сектором до ВВП	9,7	9,4	11,7	12,4	12,2	11,5	10,4	12,2	12,7	11,0	1,3

* розраховано на основі даних [11]

Основою фінансової системи будь-якої країни є фінанси суб'єктів господарювання, які формують значний обсяг фінансових ресурсів. Однак, як свідчать показники їх розвитку, в Україні суб'єкти господарювання не мають достатнього фінансового потенціалу для здійснення розширеного відтворення та забезпечення зростання промислового виробництва. Слід зазначити, що діяльність підприємств у періоди 2008-2009 рр. та 2012-2014 рр. характеризувалася домінуванням від'ємного фінансового результату.

Фінансовий ринок повинен функціонувати, як регульований елемент цілісної фінансової системи, злагоджено з банківським та державним секторами. Аналізуючи показники стану та розвитку фінансових посередників, слід відмітити позитивну тенденцію щодо зростання частки активів банків у ВВП (за виключенням кризового періоду) та в цілому низьку ділову активність банківської сфери, небанківських фінансово-кредитних установ та учасників фондового ринку.

Фінансова дестабілізація може бути наслідком не лише прояву негативного впливу факторів внутрішнього середовища, а, враховуючи фінансову глобалізацію та інтеграцію, в більшій мірі, на нашу думку, спричинена зовнішніми чинниками (табл. 2).

Оцінюючи зовнішні показники розвитку фінансового ринку, слід зазначити, що частка премій, які належать перестраховикам-нерезидентам в Україні протягом досліджуваного періоду знаходилася в межах 4,1-6,0%, це майже в 6 разів менше нормативного значення. Що стосується участі іноземних банків у формуванні вітчизняної банківської системи, то для підтримки стійкості фінансової системи частка їх капіталу повинна знижуватися. Оскільки функціонування банківської системи України займає чільне місце у фінансових відноси-

нах держави, то її стабільність має вагомий вплив на фінансову систему в цілому.

Можливість пошуку додаткових зовнішніх фінансових ресурсів для забезпечення фінансової підтримки розвитку економіки і макроекономічної стабільності реалізується через сферу міжнародних фінансів. Індикатори стану сфери міжнародних фінансів свідчать про зниження рівня фінансової стійкості та фінансової незалежності в результаті формування значних обсягів зовнішніх боргових зобов'язань, недостатності залучення прямих іноземних інвестицій та знецінення національної валюти. Протягом досліджуваного періоду також спостерігається зниження рівня конкурентоспроможності країни в частині задоволення внутрішніх потреб національними товаровиробниками, про що свідчить динаміка показника покриття експорту імпортом.

Висновки з проведеного дослідження. Подальша розбудова фінансової системи відбувається в умовах реалізації євроінтеграційних прагнень України та під впливом кризових явищ в економіці, що обумовлює необхідність обґрунтування підходу до оцінювання її стійкості в розрізі внутрішніх та зовнішніх факторів. Проведений аналіз динаміки та стану внутрішніх і зовнішніх параметрів формування стійкості фінансової системи України засвідчив про погіршення фінансової ситуації в країні, тому зростає нагальна потреба в розробці науково-методичних засад до формування цілісної системи моніторингу, ідентифікації та розробки заходів щодо мінімізації наслідків фінансової нестабільності. Запропонована сукупність показників, на нашу думку, більш повно враховуватиме національні особливості побудови та функціонування фінансової системи через поєднання основних характеристик роз-

Таблиця 2

Зовнішні чинники функціонування фінансової системи України за 2005-2014 рр., %*

Показник	Рік										Відхилення 2014 р. до 2005 р., +/-
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Параметри розвитку сфери фінансових посередників											
Частка премій, що належить перестраховикам-нерезидентам	5,0	4,1	4,3	4,3	5,4	4,3	5,2	6,0	5,7	5,7	0,7
Частка капіталу іноземних банків у загальній капіталізації банківської системи	19,5	27,6	30,3	36,7	35,8	40,6	41,9	39,5	34,0	32,5	13
Параметри розвитку сфери міжнародних фінансів											
Зовнішній борг/ВВП	10,0	9,1	7,4	9,1	14,9	16,8	15,0	14,8	15,3	31,0	21
Валова зовнішня заборгованість /ВВП	45,9	50,6	60,2	55,9	88,3	86	77,3	76,6	78,3	96,5	50,6
Сальдо поточного рахунку/ ВВП	2,9	-1,5	-4,2	-7	-1,5	-2,2	-6,3	-8,4	-8,7	-4,1	-7
Прямі інвестиції/ВВП	19,9	21,5	26,7	25,8	44,4	42,5	39,5	41,3	37,5	35,1	15,2
Темп росту валютного курсу гривні до долара	95,2	100,0	100,0	152,5	104,5	99,3	100,9	100,3	86,7	186,7	91,5
Золотовалютні резерви/ Тиждень імпорту	4,4	3,7	4,7	6,7	4,3	4,2	3,6	2,8	3,3	1,4	-3
Експорт/Імпорт	101,5	94,2	88,7	85,6	96,5	94,6	89,7	86,3	84,6	92,7	-8,8

*розраховано на основі даних [11]

витку її складових в комплексну систему оцінювання фінансової стійкості.

Тому, першочерговими завданнями забезпечення стійкого функціонування фінансової системи в умовах нестабільної економіки є:

– своєчасне виявлення деструктивних факторів внутрішнього і зовнішнього впливу на розвиток фінансової системи та їх нейтралізація;

– розробка механізму управління фінансовою системою, спрямованого на подолання наслідків фінансових шоків в умовах нестабільного економічного середовища;

– оптимізація джерел формування та способів залучення фінансових ресурсів в умовах нестабільності;

– забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів з врахуванням встановлених пріоритетів реалізації державної фінансової політики та потреб соціального-економічного розвитку в умовах прояву наслідків кризових явищ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базилевич В. Д. Державні фінанси: навчальний посібник / В. Д. Базилевич, Л. О. Баластрик; ред. В. Д. Базилевич. – К.: Атіка, 2002. – 368 с.
2. Біла Ю. Г. Фінанси: навчальний посібник / Ю. Г. Біла, І. Р. Чуй – Львів: «Магнолія 2006», 2010. – 390 с.
3. Боярко І. М. Ефективність фінансів державного сектору економіки в системі управління соціально-економічним розвитком України: монографія / І. М. Боярко, Н. А. Дехтяр, О. В. Дейнека. – Суми: Університетська книга, 2012. – 165 с.
4. Василик О. Д. Теорія фінансів: підручник / О. Д. Василик. – К.: НІОС. – 2000. – 416 с.
5. Дмитренко Д. М. Реструктуризація фінансової системи України від впливом глобалізації: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.08 / Д. М. Дмитренко. ДВНЗ «УАБС НБУ». – Суми, 2010. – 28 с.
6. Карлін М. І. Фінансова система України: навчальний посібник для студ. вузів / М. І. Карлін. – К.: Знання, 2007. – 324 с.
7. Карпінський Б. А. Збалансованість фінансової системи: методологія, оцінка, порівняння: монографія / Б. А. Карпінський. – Львів: Вид-во «Логос», 2005. – 496 с.
8. Ковальчук С. В. Фінанси: навчальний посібник / С. В. Ковальчук, І. В. Форкун. – Львів: Новий Світ-2000, 2006. – 568 с.
9. Кудряшов В. П. Курс фінансів: навчальний посібник / В. П. Кудряшов. – К.: Знання, 2008. – 431 с.
10. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): монографія / В. М. Опарін. – К.: КНЕУ, 2005. – 240 с.
11. Статистичний щорічник України: Офіційний

сайт Державної служби статистики України / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрану.

12. Романенко О. Р. Фінанси: навч. посібник / О. Р. Романенко, С. Я. Огородник, М. С. Зязюн. – К.: КНЕУ, 1999. – 108 с.

13. Фінанси: навч. посібник / В. І. Оспіщев, Л. І. Лачкова, О. П. Близнюк, та ін. За ред. В. І. Оспіщева. – К.: Знання, 2008. – 567 с.

14. Фінанси: підручник / ред.: С. І. Юрій, В. М. Федосов. – К.: Знання, 2008. – 611 с.

REFERENCES:

1. Bazylevych V. D. Derzhavni finansy : navchalnyi posibnyk / V. D. Bazylevych, L. O. Balastryk ; red. V. D. Bazylevych. – K. : Atika, 2002. – 368 s.
2. Bila Yu. H. Finansy : navchalnyi posibnyk / Yu. H. Bila, I. R. Chui – Lviv : «Mahnoliia 2006», 2010. – 390 s.
3. Boiarko I. M. Efektyvnist finansiv derzhavnoho sektoru ekonomiky v systemi upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom Ukrainy : monohrafiia / I. M. Boiarko, N. A. Dekhtiar, O. V. Deineka. – Sumy : Universytetska knyha, 2012. – 165 s.
4. Vasylyk O. D. Teorii finansiv : pidruchnyk / O. D. Vasylyk. – K.: NIOS. – 2000. – 416 s.
5. Dmytrenko D. M. Restrukturyzatsiia finansovoi systemy Ukrainy vid vplyvom hlobalizatsii : avtoref. dys. kand. ekon. nauk: 08.00.08 / D. M. Dmytrenko. DVNZ «UABS NBU». – Sumy, 2010. – 28 s.
6. Karlin M. I. Finansova systema Ukrainy: navchalnyi posibnyk dlia stud. vuziv / M. I. Karlin. – K. : Znannia, 2007. – 324 s.
7. Karpinskyi B. A. Zbalansovanist finansovoi systemy: metodolohiia, otsinka, porivniannia : monohrafiia / B. A. Karpinskyi. – Lviv : Vyd-vo «Lohos», 2005. – 496 s.
8. Kovalchuk S. V. Finansy: navchalnyi posibnyk / S. V. Kovalchuk, I. V. Forkun. – Lviv : Novyi Svit-2000, 2006. – 568 s.
9. Kudriashov V. P. Kurs finansiv : navchalnyi posibnyk / V. P. Kudriashov. – K. : Znannia, 2008. – 431 s.
10. Oparin V. M. Finansova systema Ukrainy (teoretyko-metodolohichni aspekty) : monohrafiia / V. M. Oparin. – K. : KNEU, 2005. – 240 s.
11. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy : Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Nazva z ekranu.
12. Romanenko O. R. Finansy : navch. posibnyk / O. R. Romanenko, S. Ya. Ohorodnyk, M. S. Ziaziun. – K. : KNEU, 1999. – 108 s.
13. Finansy : navch. posibnyk / V. I. Ospishchev, L. I. Lachkova, O. P. Blyzniuk, ta in. Za red. V. I. Ospishcheva. – K. : Znannia, 2008. – 567 s.
14. Finansy : pidruchnyk / red. : S. I. Yurii, V. M. Fedosov. – K. : Znannia, 2008. – 611 s.